

SÕNAVARA

Võõrmõjud võõrsõnavaras¹

Tiina Leemets

Võõrsõnavara on iseenesestki mõista võõrmõjuline, esmapilgul ehk kummaline pealkiri viitab aga sellele, et keeles olemasolevate mitmekesise päritoluga võõr-, laen- ja rahvusvaheliste sõnade kasutust, tähendust ja kuju võib mingil ajajärgul omakorda mõjutada ja muuta kindel eeskujukeel.

Kohati lahknevat võõrsõnakasutust sama emakeele piires on märganud eri riikides elavate eestlaste puhul, kes on aastakümneid viibinud eri võõrkeelte mõjusfääris. Erinevused ilmnevad nii selles, milliseid võõrsõnu üldse kasutatakse, kui ka sõnade tähenduses.

Läänes elanud eesti keeleteadlased on korduvalt juttu teinud sõnadest *avarii*, *konkurss*, *korpus* jt, mis on Eestis vene keele eeskujul omandanud varem tundmata tähendusi (igasugune rike *pro* mereõnnetus, võistlus *pro* pankrot, suur hoone *pro* teatav väekoondis).² Emakeele Seltsi keelepäeval Rootsisis on kuulajad kritiseerinud kodueestlaste venemõjulist verbi *broneerima* ning pidanud ainuõigeks siingi paralleelselt käibivat sõna *reserveerima*. Harjumatut võõrsõnakasutust on täheldatud ka

¹ Kirjutis toetub 16.11.2007 Tallinna ülikoolis III muutuva keele päeval ning 18.12.2010 Peterburis Emakeele Seltsi keelepäeval peetud ettekandele.

² I. Lehiste, Keelekontakt – keelekonflikt. Aulaloeng 21. mail 1997. – Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1998, lk 8; P. Nemvalts, Kõige tarbetum võõrsõna. – Eesti Päevaleht 18.01.2000.

teistpidi, nt Rootsi eestlaste ajakirjanduses sõna *miljööministeerium* 'keskkonnaministeerium'³ ja väljendit *ennast reserveerima* 'vastu olema, protestima'⁴.

Leksikograafia ajaloos väärib ehk põgusat meenutust ka mõne võõrsõna seletus nõukogude ajal ilmunud sõnaraamatutes jm teatmeteostes. Selle taga ei olnud isegi niivõrd vene keel, kuivõrd asjaolu, et paljudes maades oli sõnade tähendus kogu avaliku trükisõna jaoks ette kirjutatud ideoloogiliste dogmadega.

	Tavatähendus	ÕS 1976 seletus
internatsionalism	rahvusvahelisuus; <i>lingvistikas</i> : rahvusvaheline sõna	töötajate rahvusvahelise solidaarsuse ideoloogia ja poliitika
liberalism	isikuvabadust ja vaba võistlust tähtsustav suund poliitikas ja majanduses	liigne sallivus; teat. kodanlik poliitiline suund
eksistentsialism	olemisfilosoofia	teat. idealistlik suund nüüdisaja filosoofias

Tänapäeva Eestis, nagu suures osas maailmast, on valdavaks eeskujuks ja mõjutajaks saanud inglise keel. Saksa keeleteadlane Manfred Görlach on näinud tendentsi, et maailmas kõneldavate inglise keele variantide sõnavara ühtlustub ning ühtlustub ka anglitsismide kasutus maailma keeltes.⁵ Eesti keeles on alanud aastatuhandel just võõrsõnavaras hakanud toimuma märgatavad muutused.

³ M. Hint, Eesti keel okupatsiooni järel. – Keel ja Kirjandus 1996, nr 12, lk 802.

⁴ H. Saari, Keelehääling. Eesti Raadio „Keeleminutid“ 1975–1999. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 660.

⁵ M. Görlach, English Words Abroad. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003, p 10.

1. Tarbetud uued võõrsõnad

Käibelevõõrsõnu, mis eesti keele sõnaraamatutes puuduvad. Ajakirjanduses, ametisuhtluses või mujal kohatud arusaamatu sõna tähendust küsitakse sageli eesti keele instituudi keelenõuandest ning nõuandja oskab seda tihtipeale oletada alles siis, kui otsib samasuguse kõlaga sõna inglise keele sõnaraamatust. Otsides selgub harilikult seegi, et mõiste ei ole tundmatu ja inglise sõnal on eesti keeles ennegi vaste(d), kuid tõlkimise asemel on sõna lihtsalt mugandatud. Näiteid: **fleksibiilne** 'paindlik' (ingl *flexible*), **kredibiilne** 'usaldusväärne, usutav' (*credible*), **proaktiivne** 'ennetav, ettevaatav' (*proactive*), **innovatiivne** ~ **innovaatiline** 'uuenduslik, uuendusmeelne' (*innovative*), **krutsiaalne** 'otsustav, oluline' (*crucial*), **animaator** ~ **fas(s)ilitaator** ~ **moderaator** 'koosoleku v väitluse juhataja' (*animateur, facilitator, moderator*), **priori(ti)seerima** 'eelistama, esikohale asetama' (*prioritize*), **kommunikeerima** 'suhtlema, teatama, teavitama' (*communicate*), **superviseerima** 'järele valvama, juhendama' (*supervise*), **kannibaliseerima** 'masinat osadeks lammutama' (*cannibalize*), **editeerima** 'redigeerima' (*edit*) jpt.⁶

⁶ Veel näiteid vt M. Raadik, Mida küsitakse võõrsõna tähenduse kohta. – Keelekosti kodumaalt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010, lk 102–110.

2. Inglise laenude tähenduse laienemine

Kui polüseemiline sõna on kunagi laenatud ühes tähenduses (näiteks algselt oskuskeeles uue mõiste tähistamiseks), võib laenule hiljem juurde tulla teisigi algkeele tähendusi.

	Vanemad tähendused	Uuemad tähendused
lainer	liinilaev v lennuk; vintlõikelise õõnega õhuke terastoru (<i>sõjan-duse oskuskeeles</i>)	joonel (<i>kosmeetikas</i>)
skvotter	vaba ülesharimata maad kasutav asunik Põhja-Ameerikas ja Aust-raalias (<i>eksotismina</i>)	mahajäetud hoone õigusvastaselt hõivanu
spiiker	Suurbritannia parlamendi alam-koja ning USA Kongressi esinda-jatekoja juhataja (<i>eksotismina</i>)	ükskõik millise riigi parlamendi juhataja ~ esimees
test	standardülesannete kogum psüü-hiliste omaduste v teadmiste ja oskuste mõõtmiseks (<i>psühholoo-gia ja pedagoogika oskuskeeles</i>)	katse, katsetus, proov, analüüs, tuvastamine
testima	testi tegema, psüühilisi omadusi v teadmisi ja oskusi mõõtma	testi tegema, järele v läbi proo-vida, katsetama, kontrollima, tuvastama
tester	elektrimõõdik (<i>tehnika oskus-keeles</i>)	proovitoode (<i>brl kosmeetika-kauplustes</i>); indikaatorvahend millegi olemasolu kindlakstege-miseks
treiler	raskeveohaagis	filmi, saate vm tutvustusklipp
trend	nähtuse kvantitatiivse tunnuse pikaajalise muutumise põhisuund (<i>statistika oskuskeeles</i>)	suund, suunitlus, moevool
tšarter	laeva üürileping	laeva v lennuki üürileping

Mõnes näites on tähenduse laienemine loogiline, mõnel juhul on seda keelekorralduses siiski ebasoovitavaks peetud. Tähen-dus võib laieneda ühelt erialalt teisele, näiteks on väga tavaline merendussõnavara ülekandmine lennundusse (*tšarter*). Inglise *squatter* (< *squat*) märgib palju muu hulgas nii asustamata maa kui ka asustamata hoone hõivajat. Kuna hoonete hõivamise mõiste on meilgi tuntuks saanud, on ökonoomsem varasema

laenu *skvotter* tähendust veidi laiendada, kui hakata uut vastet otsima. Riigikogu juhatamine aga ei ole uus nähtus, mistõttu ei ole põhjust olemasolevaid sõnu (*esimees, juhataja*) inglise laenu vastu vahetada. *Trend* tähenduses 'moesuund' ja *trendikas* 'moodne' kuuluvad pigem argikeelde, mis vajab teistest allkeeltest rohkem vaheldust ja tihedamat värskendust.

Eriti ohtralt tähendusi on inglise keelest järele toonud kunagised pedagoogikaterminid *test* ja *testima* ning elektrotehnika termin *tester*. Seetõttu ollakse unustamas sageli varjundirikka- maid sünonüüme, nt *testima* kõrval *katsetama, (järele v läbi) proovima, proovile panema, uurima, hindama, analüüsima, degusteerima*.⁷ Erandina võib möönda pesa sobivust ühes suhteliselt uues tähenduses: *tester* 'indikaatorvahend millegi olemasolu kindlakstegemiseks' (nt *rasedus-, narkotester*), *test* 'millegi olemasolu kindlakstegemine sellise indikaatoriga' (nt *rasedus-, narkotest*), *testima* 'millegi olemasolu indikaatoriga kindlaks tegema'.⁸

3. Täenduslaenud rahvusvahelistes sõnades

Rahvusvahelisteks nimetatakse samast tüvest pärinevaid ja sarnase väliskujuga sõnu, mis on tuntud paljudes maailma või vähemalt ühe kultuuriareaali keeltes. Alati tuleks arvestada ka näiliste internatsionalismide ehk nn virvatuledega, kus sarnase kesta taga on eri keeltes eri tähendus, ent viimasel ajal on süngi järjest enam märgata inglise tähenduste ülevõttu.

⁷ Vt põhjalikumalt T. Erelt, Terminiopetus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 210–213.

⁸ M. Raadik, Tester. – Oma Keel 2011, nr 2, lk 48–53.

	Vanemad tähendused	Uuemad tähendused
adresseerima	saadetisele aadressi kirjutama; aadressi järgi saatma; andmete asukohta osutama (<i>informaatikas</i>); suunama, määrama (<i>ülekantult</i>)	(probleemi) käsile võtma, (ülesande) kallale asuma
dekaad	kümme päeva, kümmepäevak	kümme aastat, kümnend
droog	looduslik ravimitoore (<i>farmaatsias</i>)	ravim v narkootikum
karjäär	tõus teenistuses, edu mingil alal; kiirkapak, kiirgalopp (<i>spordis</i>)	elu- v teenistuskäik, (arengut võimaldav) töö, amet, kutse
lüürika	üks kolmest ilukirjanduse põhiliigist; lüüriline luule, tundeluule	laulu sõnad
moraal	kõlblus	distsipliin; vaim
profiil	külgsaade; ristlõige; põhijoonte kogum	portree, kirjeldus, lühiseeloomustus
resüme	kokkuvõte, kokkuvõtlik ülevaade	elulookirjeldus
sensitiivne	ülitundlik	salajane, konfidentsiaalne; õrn, delikaatne
simuleerima	teesklema	matkima, imiteerima
sotsialiseerima	ühiskonnastama, inimest ühiskonnaliikmeks kujundama	kasvatama, (kellega-millega) harjutama; suhtlema, läbi käima
sotsialiseeruma	ühiskonnastuma, ühiskonnaliikmeks kujunema	suhtlema, seltskonnas viibima
spekuleerima	hangeldama, hinnamuutustelt kasu lõikama; ära kasutama; millelegi oma plaane rajama	abstraktselt, teoreetiliselt arutlema; oletama

Ajakirjandusest ning Internetist loeme, kuidas väljakutseid tuleb adresseerida (ja sellega ei mõelda kiirabile aadressi teatamist), õpilased saavad karjäärinõustamist, sõjaväe moraal on kõrge või madal, kutsikaid sotsialiseeritakse, poliitikud spekulerevad sensitiivsetel teemadel ning Eesti kroon sai kehtida kaks dekaadi. Mõni näide võib seniste tähendustega harjunud inimese heal juhul muigama panna, kui kujutada ette näiteks kosmoselennu teesklemist. Ent *dekaadi* kui ajavahemiku erinev tõlgendus võib põhjustada ka hullemaid arusaamatusi.

4. Muu päritoluga võõrsõnade asendamine inglispäraste sõnadega

Mõnigi saksa, prantsuse või vene keelest pärinev või nende vahendusel kunagi ammu eesti keelde tulnud sõna on asendunud samatähendusliku anglitsismiga või rahvusvahelise sõnaga, mida kasutab inglise keel. Sama juhtub mujalgi, nt on saksa keeles prantsuse päritolu *Hausse* ('majanduskasv v börsiindeksi tõus') asendunud inglise laenuga *Boom*, bulgaaria keeles saksa *Schlager* anglitsismiga *hit*.⁹

4.1. Muu päritoluga sõna asemele on tulnud inglise laen:

aerosool < kr + sks	sprei < ingl <i>spray</i>
apartement < pr	sviit < ingl <i>suite</i> < pr
mark < sks	bränd < ingl <i>brand</i>
mosaiik < pr < it	pusle < ingl <i>puzzle</i>
plakat < sks ~ pr < holl	poster < ingl <i>poster</i>
turnee < pr	tuur < ingl <i>tour</i> < pr

4.2. Ühe rahvusvahelise sõna asemele või kõrvale on mõnes tähenduses tulnud teine, kui inglise keel kasutab sama tähenduse väljendamiseks sama tüve:

batuut < pr < it	trampoliin < it, vrd ingl <i>trampoline</i>
kaader ~ kaadrid < pr	personal < hilisld, vrd ingl <i>personnel</i>
kandidaat < ld	nominent < ld, vrd ingl <i>nominee</i>
makaronid < it	pasta < it, vrd ingl <i>pasta</i>
mannekeen < pr < flaami	modell < it < ld, vrd ingl <i>model</i>
narkootikum < sks < kr	droog < pr, vrd ingl <i>drug</i>
portfell < pr	portfoolio < it, vrd ingl <i>portfolio</i>
reklaam < pr < ld	promo ~ promotsioon < ld, vrd ingl <i>promotion</i> v haip < ingl <i>hype</i>
seeria < ld	episood < kr, vrd ingl <i>episode</i>
šrift < sks	font < pr, vrd ingl <i>font</i>

⁹ M. Görlach, *English Words Abroad*, p 7; bulgaaria keele näited on esitatud saksa ja inglise kirjapildis. Ka eesti keeles on *šlaager* vanem saksa ja *hitt* uuem inglise laen, ent tänapäeval on nad siiski eritähenduslikud.

4.3. Sama tüvi on võtnud inglispärasema kuju:

fanaatik < ld

kaasus < ld

tätoveering < sks < ingl

fänn < ingl *fan* < *fanatic* < ld ~ pr

case < ingl < ld

tattoo, *täto*(kas) < ingl (< tahiti,
tonga, samoa)

Paljud toodud näited ei ole võrdsed sünonüümid, osa laene võimaldab mõisteid varasemast täpsemalt eristada. Diferentseeritud tähendusega on nt *mosaiik* ja *pulse*, *portfell* ja *portfoolio*, *mannekeen* ja *modell*, *reklaam*, *promo* ja *haip* (viimastel on ka stiilivahe). Eri stiilidesse kuuluvad *narkootikum* ja *droog*, *kaasus* ja *case*, *tätoveering* ja *täto* (viimase kohta ei saagi kindlalt väita, kas see on mugand inglise keelest või lühendis vanast pikemast sõnast). Mõnel juhul on inglise mõju kurioosel kombel aidanud vabaneda venepärasusest. Keelekorralduses tauniti aastakümneid *seeria* (jagude kogumi) kasutust filmijao asemel, praegu asendab *seeriat* ja paraku ka *jagu* enamasti *episood*. Samuti oli töötajaid tähistav *kaader* ~ *kaadrid* pigem nõukogulik militaarne retoorika.¹⁰

5. Stiili- ja konnotatsioonimuutused

Teise keele mõju võib ilmnedas selleski, millisesse allkeelde sõna kuulub. Näiteks argikeeles ammu tuntud saksa laenu *smugeldama* (< *schmuggeln* 'salakaubitsema'; õigekeelsussõnaraamatus esimest korda aastal 1960 kujul *šmugeldama*) ning tuletist *smugeldaja* kasutatakse üha enam ka ametlikes uudistekstides. Võib oletada, et eeskuju annab inglise keeles täiesti neutraalne *smuggle*.

Aegade jooksul võib teiseneda võõrsõnade konnotatsioon ehk tundmuslik tähendusvarjund. Juba mainitud *spekuleerima* ja *simuleerima* on omandanud või esikohale tõstnud uued tähendused.

¹⁰ 1925. a „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ 1. köites on *kaader* sõjandustermin tähendusega 'sõjaväe alaliselt koosseisev osa'.

dused ega mõju nii negatiivselt kui paari aastakümne taguses ühiskonnas, kus *spekulant* ja *simulant* olid peaaegu söimusõnad. Varasemast negatiivsema konnotatsiooniga on *neeger* – küll võõrsõna tunnusteta, ent rahvusvaheline sõna, millest on (jällegi ühest ühiskonnast lähtunud ettekirjutuse tõttu) saamas rahvusvaheline tabusõna.

Kirjeldatud nähtused on filoloogile hästi märgatavad, ehkki tavakeeletarvitaja, kes peab võõrmõjuku pigem äratuntavaid uusi laentüvesid, ei pruugi neid sellisena tajudagi. Mil määral uute võõrsõnade mass vanu väljendusvõimalusi kõrvale tõrjub ja kuivõrd võib põhjustada suhtlusraskusi senise tähendussüsteemi paigastnihutamine, näitab tulevik.

Õiguskeel 2011, nr 4